
Трансформована маскулінність у сучасному соціумі (на матеріалі циклу оповідань Бернгарда Шлінка «Liebesfluchten»)

Дар'я Гаврилюк

Факультет філології, кафедра романо-германської філології та перекладу з німецької мови,
Чорноморський національний університет імені Петра Могили, Миколаїв, Україна
ORCID 0009-0008-6377-2047

Христина Павлюк

Факультет філології, кафедра романо-германської філології та перекладу з німецької мови,
Чорноморський національний університет імені Петра Могили, Миколаїв, Україна
ORCID 0000-0003-3640-3058

Анотація: увагу цієї розвідки зосереджено довкола концепції кризи маскулінності як способу переосмислення чоловічих ролей в умовах трансформації соціокультурних норм постіндустріального суспільства, виокремлено ключові характеристики її прояву у Німеччині другої половини ХХ ст. Простежено способи вираження та вплив означеної кризи на формування чоловічої психіки, а також роль суспільно-економічних кризових тенденцій у гендерному дискурсі в контексті переосмислення традиційних уявлень про чоловіка й жінку у німецькомовній літературі кінця ХХ – початку ХХІ століття.

Статтю присвячено творчості сучасного німецького прозаїка Бернгарда Шлінка (нар. 1944 р.), відомого насамперед завдяки роману-бестселеру «Vorleser» («Читець», 1995), за яким було знято однойменний фільм із неперевершеною Кейт Вінслет у головній ролі. Проте не менш вагомим видається доробок митця у царині малої прози, зокрема, йдеться про цикл оповідань «Liebesfluchten» («Любовні втечі», 2000), який було обрано для дослідження. У процесі аналізу цієї збірки прослідковуються психологічні трансформації чоловічих персонажів кожного з оповідань, їхніх міжособистісних й міжгендерних стосунків, а також внутрішніх конфліктів, пов'язаних з втратою соціальної орієнтації, емоційною вразливістю та пошуком самоідентичності. Також у дослідженні здійснено побіжний аналіз жіночих персонажів як каталізаторів до внутрішніх трансформацій чоловічих образів шляхом подолання / компенсації кризи маскулінності.

Таким чином, поєднання соціокультурного контексту з літературознавчим аналізом уможливило більш глибоке розуміння характеру трансформацій чоловічої особистості в німецькомовній прозі кінця ХХ – початку ХХІ століття, а також окреслює перспективи подальшого вивчення феномену трансформованої маскулінності в межах гендерних студій та літературної герменевтики.

Ключові слова: маскулінність, гендер, література німецькомовних країн, міжгендерна взаємодія, гендерна соціалізація.

1. Вступ

Упродовж останніх десятиліть у європейському соціальному дискурсі все частіше актуалізується питання кризи маскулінності — контroversійного та багатовимірного суспільного феномену, що охоплює перетворення та переосмислення суті та способів оприявлення гендерної ідентичності Я-особи чоловічої статі під впливом глибинних соціокультурних змін постіндустріального суспільства.

Посутнього значення як у гендерних, так і у літературознавчих дослідженнях набувають питання маскулінності та її вираження, вразливості гегемонної маскулінності, переакцентації традиційних гендерних ролей, розмивання кордонів та переосмислення ролі чоловіка у сучасному суспільстві. З огляду на значні соціально-політичні зрушення світової гендерної політики та поступового перерозподілу ролей чоловіка та жінки у соціумі / родині, тема трансформованої маскулінності видається актуальною у контексті гендерних студій.

Вочевидь, криза маскулінності актуалізується не тільки в наукових дослідженнях кінця ХХ – початку ХХІ століття, а й у текстах художньої літератури. Увагу письменників та письменниць привертають складні психологічні колізії чоловічих персонажів переважно середнього віку, а також видозміна самоідентифікації європейця та переосмислення стосунків з жіночими персонажами. На особливу увагу у цьому сенсі заслуговує художнє втілення феномену кризи маскулінності в літературному надбанні німецькомовних країн ХХ-ХХІ століть.

Особливості гендерної ідентифікації громадян Німеччини воєнного періоду були міцно вплетені в націонал-соціалістичні ідеали, що поєднували в собі риси гегемонної маскулінності, тобто ідеалізації моделі «домінантний чоловік – підкорена жінка», та безкомпромісного слідування ідеям гендерного консерватизму, тобто ролі жінки як матері та берегині (Kinder, Küche, Kirche) та чоловіка, відданого лише державі, безкомпромісного та безжального до ворогів солдата. Подальші трансформації в питаннях проявів гендерної соціалізації у повоєнній Німеччині були менш вираженими, ніж в інших європейських країнах, позаяк повною мірою вони розгорнулися лише у період розділення. Однак саме їх різкість дозволяє дослідникам маскулінності розглянути питання першопричин та наслідків переакцентації ролей сучасних чоловіка та жінки точніше та деталізованіше за мінливі за характером та повільні зміни у інших частинах Європи ХХ-ХХІ століть.

Потужні соціальні зміни знаходять своє відображення і у художній літературі. Активна інтерпретація феномену кризи маскулінності проглядається у значній кількості прозових творів німецькомовних авторів другої половини ХХ ст. Твори Бернгарда Шлінка не є виключенням, адже в них нерідко піднімається саме проблематика міжгендерних комунікацій у суспільстві та родині. Відтак цикл оповідань «Liebesfluchten» є одним з прикладів тонкої психологічної рефлексії над внутрішніми метаморфозами особистості сучасника, його спробами адаптуватися до нових суспільних реалій та водночас зберегти (або переосмислити) своє уявлення про власну маскулінність.

Дослідження аналізує феномен трансформованої маскулінності крізь призму екзистенційних станів персонажів збірки, їхніх стосунків з персонажками, їхніх внутрішніх переживань, а також простежує вплив соціокультурного контексту на динаміку міжгендерних відносин протагоністів з жінками близького оточення. Таким чином, стаття робить внесок у дослідження гендерної трансформації в сучасній німецькій літературі, розкриваючи потенціал літератури як засобу фіксування та інтерпретації знакових загально-суспільних зрушень.

2. Об'єкт і предмет дослідження

Об'єктом дослідження виступає збірка малої прози Бернгарда Шлінка «Liebesfluchten», що складається з семи оповідань. У процесі аналізу цих текстів прослідковуються процеси трансформації маскулінності в умовах соціокультурних змін Німеччини у другій половині ХХ ст. Криза маскулінності розгортається як комплексне психологічне, соціальне та культурне явище й знаходить своє відображення в авторських характеристиках чоловічих персонажів текстів збірки.

Предметом дослідження є особливості художнього втілення та інтерпретації чоловічої самоідентифікації в оповіданнях збірки, зокрема психологічні стани персонажів-чоловіків, їхні внутрішні конфлікти, міжособистісні та міжгендерні взаємодії, а також роль жіночих

персонажів у переосмисленні концепцій маскулінності та фемінності в контексті соціальних та культурних трансформацій Німеччини на перетині XX і XXI ст.

3. Мета та завдання дослідження

Метою дослідження є виявлення особливостей художнього втілення трансформації уявлень про маскулінність в оповіданнях збірки «Liebesfluchten» Бернгарда Шлінка, аналіз механізмів розгортання кризи маскулінності в умовах соціокультурних змін шляхом виокремлення психологічних портретів протагоністів оповідань циклу та динаміки їх взаємодій з жіночими персонажами.

Досягнення мети дослідження передбачає виконання таких завдань:

1. Окреслити соціокультурні чинники, що вплинули на трансформацію уявлень про традиційну маскулінність в Європі та, зокрема, у Німеччині другої половини XX ст.
2. Проаналізувати домінантні риси чоловічих персонажів збірки, їхні психологічні трансформації, внутрішні і зовнішні конфлікти та прояви втрати або переосмислення ними уявлень про власну маскулінність.
3. Дослідити динаміку міжособистісних та міжгендерних стосунків у оповіданнях збірки, їхню роль у розгортанні психологічних трансформацій персонажів-чоловіків та у поглибленні / полегшенні симптоматики кризи маскулінності.
4. Виокремити жіночі персонажі збірки у сенсі каталізаторів трансформацій чоловічих персонажів.

4. Аналіз літератури

Питаннями чоловічої самоідентифікації у вимірі гендерних студій, попри відносну новизну означеної проблематики, займалася значна кількість науковців. Активного зацікавлення питання кризи маскулінності набуло у другій половині XX-го століття. Друга хвиля фемінізму, стрімка активізація досліджень у царині фемінного, жіночої самоідентифікації у постіндустріальному суспільстві все більше вказували на певну лакуну в питаннях аналізу ролі чоловіка в оновленому соціумі. За словами Р. Коннел, однієї з перших дослідниць особи чоловіка як частини сучасного суспільства, поняття маскулінності з'явилося недавно і, в першу чергу, у якості протиставлення поняттям фемінності та фемінізму. До 70-х років XX століття поняття «чоловік» та «маскулінність» не досліджувалося з боку гендерної ідентифікації, позаяк вони тривалий час ототожнювалися з поняттями «людина» або «індивід у соціумі» [1].

Отже, розвідки довкола питання маскулінності беруть свій початок у англomовних країнах, однак швидко розповсюджуються у світових, зокрема, європейських академічних колах. Через декілька років після початку дослідницької діяльності Р. Коннел, Д. Гілмор, науковець-антрополог, береться за аналіз поняття концепції маскулінності у різних частинах світу та у різні періоди людської історії, включно з часами первинних спільнот. За допомогою методу етнографічного аналізу дослідник пропонує визначення маскулінності як поєднання вроджених біологічних особливостей і соціально набутих якостей, сформованих у процесі дорослішання, з акцентом на взаємодії з позасімейним суспільним середовищем чоловіка [2].

Водночас дослідженням маскулінності займається радянський соціолог та антрополог Ігор Кон. Він, своєю чергою, працює над типологізацією маскулінності шляхом розділення її на три основні форми — дескриптивну, аскриптивну та прескриптивну. Перша визначає маскулінність як ряд поведінкових та психологічних характеристик особи чоловічої статі, друга ж розглядає поняття, що першочергово пов'язане з роллю, яку чоловік виконує в соціумі, сукупність стереотипів та усталених уявлень, які йому приписує оточення. Третя форма ототожнює поняття маскулінності та поняття «справжнього чоловіка», що упродовж багатьох віків виступало ідеалом рис характеру особи чоловічої статі та моделі ідеальної чоловічої

поведінки (беземоційність, амбітність, агресивність, відроза до концепції фемінності тощо) [2].

Відтоді значна кількість науковців займається дослідженням різних аспектів сприйняття, набуття та переосмислення концепту маскулінності. Зокрема, серед дослідників чоловічої ідентифікації слід виділити Т. Бурейчак, Дж. Плека, М. Мід, Е. Єкані, Й. Бенсона, Д. Ціммермана та інших [2, 3, 4, 5].

Активізація дослідницької уваги довкола питання маскулінності та її ролі у самоідентифікації чоловіка в сучасному постіндустріальному суспільстві припадає на період сепарації та окреслення феномену загальної кризи ідентичності індивіда як частини соціуму. Стрімка зміна соціальних станів та вимог до індивіда як частини нового, сучасного світу спричиняє неабиякі труднощі для чоловіків із різних соціальних груп. Адаптація до нового світового порядку та самоідентифікація у ньому згодом набуває назви «криза ідентичності».

Саме від кризи ідентичності бере початок і феномен кризи маскулінності. *«Криза маскулінності [...] – перш за все криза звичного гендерного порядку і традиційної маскулінної ідеології, яка перестала відповідати зміненним соціально-економічним умовам [...]»* — зазначає М. Колодій у своїй праці «Криза маскулінності і чоловічих студій в суспільних науках» [6].

Схожий принцип класифікації спостерігається й у підході Т. Едвардса, який розрізняє зовнішній та внутрішній виміри кризи маскулінності. Зовнішня криза (crisis from without), котру бере за основу М. Колодій, стосується змін у соціально-політичному статусі чоловіків, що виявляються, зокрема, у трансформації чоловічого образу в масовій культурі, а також у законодавчих ініціативах, спрямованих на забезпечення гендерної рівності. Прикладами таких змін є розширення індустрії краси, орієнтованої на обидві статі, та поступове усунення дискримінаційних практик щодо жінок. Натомість внутрішня криза (crisis from within), за принципами якої більшою мірою буде проводитися подальший розгляд характеристик персонажів циклу оповідань Б. Шлінка, передбачає переосмислення чоловіками власного досвіду та ідентичності в контексті змін соціального ландшафту та суспільних очікувань [7].

Попри активні дискусії довкола самого існування кризи маскулінності наприкінці 90-х та на початку 2000-х років її дослідженням займалася значна кількість соціологів, а також науковців з багатьох галузей гуманітаристики (історії, філософії, літератури, культурології). Серед них були як і ті, що наполягали на відносній новизні поняття та пов'язували його з трансформаціями сучасного суспільства, так і ті, що вважали означений феномен приналежним до багатовікової традиції, започаткованої якщо не з античності, то принаймні від початку вікторіанської доби. Вагомими у питанні кризи маскулінності слід назвати дослідження Е. Бадентер, Дж. Гілберта, Дж. Плека, І. Томсона, Т. Бурейчак, Т. Едвардса та інших. З огляду на тему нашої розвідки також необхідно виокремити роботи Р. Маркуард, Дж. Стеферсон та С. Шольца щодо аналізу виникнення та перебігу кризи маскулінності у повоєнній Німеччині [8, 9, 10].

Серед дослідників маскулінності та її кризових станів доцільно першочергово виділити науковців-літературознавців. Трансформація чоловічих ролей в соціумі неодноразово опинялися у центрі літературознавчого аналізу таких дослідників, як Дж. Вот, Д. Роузен, М. Брахер, С. Мартін, К. Шмега, Д. Вінце, Дж. Фредман, К. Амлінгер та ін. Дослідницьку увагу зосереджено довкола різних аспектів образу чоловіка у літературі, способів репрезентації маскулінності, а також процесів її трансформації у зв'язку зі змінами суспільного ладу та культурних парадигм [11, 12, 13].

Значний внесок у дослідження цієї теми зробила Катаріна Амлінгер, яка зосередилася на вивченні німецькомовної прози ХХ століття. У своїй праці «Männer in der Krise» вона аналізує втілення маскулінності у художніх текстах в контексті історичних змін, що відбувалися в Німеччині упродовж періоду індустріалізації, а також під впливом розвитку феміністичного руху. Авторка простежує, як ці та інші суспільні процеси впливали на уявлення про маскулінність і спричиняли кризу її позитивної ідентифікації [11].

Задля глибшого аналізу К. Амлінгер звертається до конкретних літературних прикладів, а саме романів «Der Eisvogel» (2005) Уве Телькампа і «Sieben Nächte» (2017) Зімона Штрауса. Хоча ці твори є продуктами сучасної літератури, події в них розгортаються на тлі початку минулого століття, що дозволяє виокремити спільні риси та відгомін суспільних тенденцій, актуальних і для сьогодення. Дослідниця акцентує, що обидва автори зображають головних персонажів у стані глибокої екзистенційної та ідентифікаційної кризи, у такий спосіб не лише репрезентуючи особисту драму, а й транслуючи узагальнене відчуття нестабільності та невизначеності, характерне для німецькомовного суспільства XX–XXI століть.

Серед дослідників творчості самого Бернгарда Шлінка наразі відносно невелика кількість літературознавців розглядає його тексти крізь призму трансформованої маскулінності. Переважна більшість критиків (К. Шьодель, А. Мюллер, М. Лоренц, А. Крістіне та ін.) зазвичай називають загальну проблематику сучасного німецького суспільства, загальнолюдських трансформацій, а також почуття / спокутування провини провідними темами, які постулює Б. Шлінк у своєму доробку [14, 15, 16].

5. Методи досліджень

Основним у дослідженні виступає герменевтичний метод. Використання культурно-історичного методу уможливило розгляд оповідань циклу в сенсі історичного документу, зокрема, під час падіння Муру, в добу Повороту. Застосування «уважного читання» як основного методологічного інструменту «нової критики» дає змогу аналізувати малу прозу Б. Шлінка з огляду на контекстоцентричний метод. Виявлення спільних рис, притаманних персонажам у стані кризи, а також здійснення психологічного аналізу чоловічих персонажів передбачає використання психоаналітичного методу. Виокремлення та систематизація спільних рис чоловічих персонажів оповідань здійснено за допомогою статистичного методу.

6. Результати досліджень

Події більшості оповідань збірки «Liebesfluchten» розгортаються переважно на території Західної і почасти Східної Німеччини наприкінці XX ст. Для означеного періоду характерними є невизначеність та розгубленість стосовно спільного майбутнього після падіння Муру, а також загострення питання гендерної ідеології.

Друга світова війна залишила Німеччину у руїнах. За підрахунками науковців, близько 70% житлових будинків країни було розбито або розграбовано, без даху над головою залишилося близько 20 мільйонів німців. Нація втратила ідеологічні орієнтири, зазнала як фізичного, так і економічного занепаду.

У стані кризи перебувала більша частина населення, у тому числі чоловічого. Велика кількість чоловіків загинула під час воєнних дій, решта зазнали каліцтва, полону або були занадто старими для важкої праці, якої потребувала повноцінна відбудова.

Зазначені обставини стали вагомим підґрунтям для загострення кризи маскулінності. Різке скорочення чоловічого населення, поширення загальноєвропейських ідей фемінізму, активізація жіночих рухів, посилення ролі жінки у політичному житті країни (на виборах до парламенту 1948-1949 років дві третини виборців складали жінки) та на виробництві у повоєнний період поставили під сумнів традиційну ідею чоловічого домінування у німецькому суспільстві. Інститут шлюбу почав свою трансформацію, а традиційна форма сімейного ладу втратила можливість існування.

Нищівною для маскулінного ідеалу була і сама ідея повної капітуляції. Міф про гегемонного переможця та захисника зазнав краху. Німецьке суспільство було змушене прийняти поразку, визнати провину за підтримку нацистських ідей. Союзники активно просували політику «перевиховання»: трансляції судових процесів, примусові відвідування концтаборів тощо [10].

Однак активні зміни в суспільному житті зазнавали сильного спротиву зі сторони середньостатистичного німця. Значна частина чоловіків заперечувала власну провину у прийнятті та поширенні ідей нацизму, замість цього зосереджуючись на тяжких умовах повоєнного життя. Неохоче відпускали вони й ідею чоловіка як основної ланки соціально-політичного життя країни: у парламент 1948 року було обрано лише чотири жінки з-поміж шістдесяти п'яти депутатів. Німецькі чоловіки болісно сприймали ідею власної демаскулінізації, не бажали перебрати на себе роль переможеного солдата, що іноді призводило до труднощів з емоційною регуляцією, сполохів гніву та агресії до оточення [11]. Слід зауважити, що до травми воєнного програшу додавалась ще й травма обов'язку визнання неправильності панівної ідеології нацизму, а також осмислення (не тільки зовнішнє, а і внутрішнє) провини за її панівне становище в німецькому суспільстві. Відтак німцям довелося пережити якісно інший вид кризи маскулінності, посилений не лише стрімкими змінами економічного характеру внаслідок активної емансипації жіноцтва та постіндустріалізації, а й глибокою кризою втраченої ідеології та фізичного занепаду суспільства.

У статті 1987 року, яка вже стала класичною, канадський письменник і педагог Майкл Кауфман досліджує, як саме вибудовано соціальні уявлення про маскулінність та яку роль відіграє домінація / насильство в образі «справжнього чоловіка». В основі чоловічої ідентичності лежить тріада насильства – проти жінок, проти інших чоловіків та проти самих себе. Здійснюючи теоретичний аналіз і даючи практичні поради, М. Кауфман пропонує уявити, якими можуть бути чоловічі ідентичності без аспектів домінування, і як це впливатиме на суспільні процеси в цілому.

Якими чоловіки бачать себе і якими їх бачать інші, чого від них сподіваються і вимагають, за що засуджують і карають, як це позначається на можливостях самореалізації в суспільстві та загальній якості життя, як з плином часу трансформується уявлення про маскулінність і чи мислимо говорити про її кризу – ці та інші гострі питання Бернгард Шлінк підіймає саме у циклі оповідань «*Liebesfluchten*». До збірки увійшла низка зворушливих історій про кохання у всіх його виявах: від кохання-пристрасті та ненависті (*Hassliebe*) до кохання-звички та гіркого розчарування – віртуозна гра Шлінка на витончених струнах найскладніших людських почуттів заслуговує схвалення і захоплення. Сім новел оповідають про різновиди й відтінки високого почуття, це свого роду путівник долиною пристрастей, ревнощів, охолодження, зрад і розлуки; книга про те, як до зовні добропорядного патриціанського середовища вривається дух екзистенціальної авантюри та ірраціоналізму. Власне, Шлінкові йдеться про пошук спільної мови катастрофічно несхожими людьми, позаяк він – яскравий оповідач, психологічно глибокий та достовірний. Тим-то й не дивно, що кінематографістів так приваблюють сюжети німецького прозаїка.

Єдналим чинником майже всіх творів означеного циклу є адюльтер чи то пак подружня зрада, банальність якої розчиняється / нівелюється завдяки новому погляду на винуватця тривіального любовного трикутника, себто на Іншого. Для персонажів Шлінка зрада – це симптом, який, за Ю. Крістевою, робить «ми» проблематичним, а то й неможливим. Всі оповідання циклу – про наших сучасників, що несподівано отримують звістку з минулого.

Протагоністи німецького письменника живуть у світі, де політичні розбіжності, національні та релігійні традиції, закони бізнесу нахабно втручаються в інтимний простір індивіда, руйнуючи гармонію його існування, наче у ліричну мелодію вривається бляшаний скрегіт великої політики. Так, Свен, головний фігурант оповідання «Зрада», — відкритий, ніжний та щедрий до дружини і дитини, водночас боягузливий та неспроможний до відкритого конфлікту. Свен, молодий науковець зі Східного Берліну, погоджується надавати Штазі вичерпну інформацію про свого найближчого друга із Заходу (у творі він виступає у ролі беземоційного оповідача, історія життя якого викладена вкрай фрагментарно) в обмін на недоторканність дружини Паули, яка активно співпрацює із лівими релігійно-правозахисними організаціями, а також займає активну та домінуючу роль у власній родині та інтимних стосунках з протагоністом, до того ж виступає рушійною силою соціально-політичної

сюжетної лінії твору, на що обидва персонажі-чоловіки не наважуються. Після падіння Муру та оприлюднення архівів спецслужб відкриваються неприємні факти. І хто ж тепер Свен: зрадник, стукач чи рятівник сім'ї? На тлі «шпигуноманії» 90-х років у невеликій новелі оприявнюються хитросплетіння незвичної любовної колізії і ширше – складні стосунки у процесі об'єднання східної та західної частин Німеччини.

Одним із найсильніших творів циклу видається оповідання «Beschneidung» («Обрізання»). Зовнішня структура сюжету знайома до хрестоматійності: наявні герої-коханці – німець-космополіт, що працює у США, і американська єврейка, обидва із середнього класу, але при цьому вони неначе вихідці з різних світів. Що сильніше – кохання чи сімейні традиції, «голос предків» чи колективна провина? У Шлінка ситуація ускладнюється тим, що не лише родина, а й самі закохані є заручниками культурно-соціальних норм і традицій. Вона втратила багатьох родичів в Освенцімі; старших членів її родини і донині насторожує слово «німець». Він – син солдата Вермахта, але сам належить до того покоління, яке народилося у повоєнні роки і не несе персональної провини за Голокост. Мова кохання єдина, проте якщо йдеться про речі, пов'язані з історією, релігією, а також трансгенераційною травмою – впливають затаєні протиріччя і вибудовують між фігурантами стіну непорозуміння, зруйнувати яку просто неможливо. В результаті виникає безвихідна і болісна ситуація: «Так він пошматував своє кохання на найдрібніші клаптики. Він заборонив собі говорити про родину, про Німеччину та Ізраїль, про німців та євреїв, про його і навіть її роботу... Він звик підпорядковувати цензурі все, що говорив: мовчав і взагалі не згадував про те, що йому не подобалося у нью-йоркському житті, мовчав і тоді, коли вважав міркування її друзів щодо Німеччини і Європи хибними та зневажливими. Було багато іншого, про що можна було розмовляти, була інтимна атмосфера спільних уїк-ендів і пристрасть їхніх полум'яних ночей. Він звик до цієї самоцензури настільки, що майже її не відчував...». Довкола – заборонені теми, фігури замовчування, при цьому його коректна толерантність мислиться їй лицемірством. Для нього ж формулювання «ти хороша людина, хоча й німець» видається образливо-нестерпним: чим германофобія краща за антисемітизм? – запитує Шлінк устами головного фігуранта новели. Спільна подорож до Німеччини, спілкування з його родичами лише прискорюють рух відцентрових сил, максимально конденсуючи дію твору. Несподіване рішення, яке приймає протагоніст у цей кризовий період, власне, і стає логічною розв'язкою непростой життєвої ситуації.

Проте порушниками спокою в оповіданнях Шлінка можуть бути і старі любовні листи, знайдені у секретері покійної дружини («Інший чоловік»), і непереборне бажання розпочати все з нуля, вийти з машини посеред гірської дороги і назавжди розлучитися з тією, з якою прожив разом багато років («Жінка з бензоколонки»).

У більшості оповідань циклу «Liebesfluchten» оприявлена доволі традиційна західноєвропейська модель сучасної родини: він, вона та діти, зазвичай власний затишний будинок чи простора квартира, автівка, успішна кар'єра, закордонні подорожі під час щорічної відпустки, декілька близьких друзів, а також домашні улюбленці. Забезпечені та добропорядні про людське око родини насправді ж здригаються від шквалу пристрастей, що вирують за зачиненими дверима. Відтак на особливу увагу заслуговують клішовані чоловічі постаті оповідань Шлінка, а саме фігури чоловіка та коханця. Перший із них найчастіше не надто привабливий, трохи навіть кумедний, проте зазвичай сильний і надійний товариш, чудовий батько й хороший сім'янин. Він може дозволити собі невеличкі недоліки: пляшку пива перед телевізором, запальний характер, буркотливість, імпотенцію і ще декілька пунктів, що не виходять за межі. Він достатньо заробляє, почасти дарує дружині квіти й парфуми, ніжно її кохає, проте давно забув про слово «пристрасть», при цьому твердо переконаний у власній неповторності й самоцінності. Такий-от – дуже надійний, трохи нуднуватий, але від цього не менш чарівний тип. Натомість коханець – це квінтесенція всіх поганих та хороших якостей. Це такий собі паноптикум, у якому поєднується все, що тільки можна вигадати. Його ненавидять й обожають одночасно. Він – черствий, бездушний, неглибокий мерзотник, що не вмів кохати, і він же – рідний, коханий і найкращий у світі. Одне слово – невловний Інший.

«Не належати ніякому місцю, ніякому часові, ніякій любові. Втрачене походження, неможливе закорінення, зникаюча пам'ять, невизначене теперішнє. Простір Іншого - це поїзд у русі, літак у леті, це власне перетворення, що виключає зупинку. Інші – це порода міцних горішків, які вміють бути слабкими» [17]. Саме до такої породи Інших належить віднести протагоніста новели із символічною назвою «Der Andere» («Інший чоловік») Рольфа, що його майстерно зіграв у однойменній кінострічці Річарда Ейра Антоніо Бандерас. Рольф – життєрадісний, креативний, харизматичний, але водночас брехливий та ненадійний, на відміну від чоловіка головної персонажки Лізи — стриманого, зовні беземоційного, проте амбіційного та недовірливого Беннера. Зовнішність коханця також є неоднозначною, зосібна, волосся Рольфа фарбоване, тіло слабе, з животом, схованим за корсетом. Такі прикметні ознаки мислимо розглядати як помітний відхід від образу ідеального чоловіка, а також як риси демаскулізації та загального емоційного пригнічення [5]. При цьому і Рольф, і Беннер болісно сприймають невдачі у кар'єрі та спробах самореалізації через успіхи у сферах, в яких чоловіки вважають себе професіоналами. Яскравою ілюстрацією чоловічого суперництва, напрочуд майстерно зображеною Б. Шлінком, видається сцена гри в шахи та шахові діалоги у кращих традиціях мовних ігор (за Л. Вітгенштайном).

Криза маскуліності, цей період болісного сприйняття втрати панівного становища у суспільстві знаходить відображення не тільки в чоловічих, а й у жіночих персонажах оповідань Б. Шлінка. Майже всі вони виконують ролі другого плану — подружки, коханки, дружини чи родички. Не зважаючи на те, що всі повнолітні персонажки працюють або навчаються, їхнім життєвим планам чи ерудиції не приділяється особливої уваги. Першочерговими для фігуранток у текстах Б. Шлінка виявляються ролі, що їх вони виконують безпосередньо в житті чоловічих персонажів. У романтичних стосунках дружини зазвичай описуються емпатичними та довірливими щодо чоловіків: «[...] вона ніколи не казала, що їй не подобається щось з того, чим ти займаєшся» (з оповідання «Коханець», тут і далі — в перекладі Д. Гаврилюк) [18]. Коханки, своєю чергою, сприймаються персонажами-чоловіками через їхню молодість, привабливість та амбітність: «Вона залишалася тією самою молодого жінкою, навіть коли він перейшов между сорока, а згодом і п'ятдесяти» (з оповідання «Жінка з бензоколонки») [18]. Саме ці персонажки (Паула, Хельга, Сара, Вероніка) приділяють найбільше часу та сил роботі чи навчанню, що нерідко висвітлюється в оповіданнях як небезпека для їхніх родин, стосунків або кар'єрного статусу та самоідентифікації чоловіків-протагоністів.

Найрідше серед жіночих персонажів на сторінках оповідань трапляються родички протагоністів. Вони представлені переважно як доньки або матері головних фігурантів і залишаються у межах своєї ролі для розвитку сюжету. Їхня фемінність визначається функціональністю у житті протагоністів. Так, донька героя з оповідання «Коханець» з'являється лише одного разу, і діалог із нею слугує каталізатором для емоційного розкриття персонажа: через згадку про покійну дружину висвітлюються теми травматичного батьківства та емоційної відстороненості головного персонажа. Подібну функцію виконує і мати в оповіданні «Дівчинка з ящіркою» — її трагічна доля стає поштовхом до саморефлексії протагоніста та осмислення його стосунків із батьком.

Натомість другорядні чоловічі персонажі – це переважно родичі: сини (оповідання «Син») та батьки (оповідання «Дівчинка з ящіркою») протагоністів. Причому в обох текстах наратор немовби доповнює оповідь відчуженого батька-кар'єриста та самотнього сина, у такий спосіб транслуючи авторську ідею попереднього травматичного досвіду дитинства чи навіть попереднього покоління. Так, батько протагоніста з оповідання «Дівчинка з ящіркою» — військовий суддя нацистського періоду та зразковий представник тогочасного ідеалу гегемонної маскуліності — замкнутий, беземоційний щодо власної дитини та стриманий у стосунках з дружиною. Він сповнений недовіри і до друзів, й водночас — глибоко травмований подіями воєнного та повоєнного періоду: «З гостями вони [батьки] приховували свою думку, поки хтось інший не висловлював схожої, з якою вони потім могли погодитись»

[18]. Після закінчення війни батько протагоніста втрачає роботу і соціальний статус, поступово починаючи процес самознищення за допомогою остаточного відчуження від родини та зловживання алкоголем.

В оповіданні «Син» Б. Шлінк змінює ролі за принципом віддзеркалення — тепер у ролі нерішучого, недовірливого та закритого батька виступає сам протагоніст твору. Сину протагоніста, як другорядному персонажу, наратор приділяє вкрай мало уваги. Основною характеристикою сина є розчарування батьком та неприхована образа як у описах минулого (*«батько побачив запитання в очах [сина], заклик до боротьби, а згодом і розчарування»* [18]), так і під час власне основної дії тексту, що проявляється у мовчанні сина у відповідь на запізнілі слова любові та підтримки від батька.

Аналіз протагоністів оповідань збірки дає змогу виявити низку спільних рис, що, попри відмінності індивідуальних біографій та життєвих ситуацій персонажів, репрезентують усталений образ чоловіка як частини сучасного європейського суспільства. Сукупність фізичних і психологічних характеристик персонажів, що у своїй повторюваності набувають ознак типовості, дозволяє трактувати їх як намагання Б. Шлінка осмислити проблематику кризи маскулінності.

Серед основних ознак, притаманних більшості персонажів циклу аналізованих оповідань, слід виокремити кар'єрний успіх (у теперішньому або минулому), схильність до ретроспективи та глибокого самоаналізу, амбівалентність у проявах ніжності до романтичних партнерок та членів родини (внутрішній монолог зазвичай транлює більш сильну емоційну залученість, аніж реальні дії), схильність до відкритої або прихованої конкуренції з іншими персонажами-чоловіками, болісна залежність від думки оточення, а також нерішучість у прийнятті рішень. Прикметно, що фігуранти текстів Б. Шлінка - чоловіки середнього віку (від 30 до 50 років). Означені характеристики згадуються І. Коном як риси типового носія чоловічої соціалізації і поза межами спроб літературного осмислення буття [2]. Водночас він посиляється на дослідження Г. Гофстеде щодо маскулінного та фемінного суспільств. Отже, типовий фігурант оповідання збірки — 40-50-річний чоловік високого у сьогоденні або в минулому соціального статусу, має або в минулому мав партнерку та (переважно одну) дитину, з якою подекуди підтримує стабільний та відкритий зв'язок (за винятком Анді з оповідання «Обрізання», адже він ще студент). З партнерками типовий головний персонаж здатний виявляти любов та ніжність, однак емоційна відкритість, уважність і вірність рідко утворюють асоціативний ряд із жіночими персонажами.

Стиль маскулінності персонажів середнього віку можна описати як анти- або асоціальний (за трактуванням М. Брахера) [13]. Відтак чоловік з твору Б. Шлінка — це типовий «міський невротик» (з рецензії П. Фон Бекера до оповідання «Коханець» [19]), що приділяє увагу переважно кар'єрі та роботі, болісно переживає їх втрату чи зниження власної соціальної значущості (за винятком Анді з оповідання «Обрізання» та оповідача з твору «Зрада»).

Слід, проте, розмежувати риси антисоціальності, притаманні фігурантам оповідань Б. Шлінка, та реальне неприйняття асоціального представника суспільства перебирати на себе будь-які соціальні ролі. Персонажі збірки — асоціальні не через відразу до соціуму, а через надмірну гіперчутливість до нього, до думки оточення стосовно їхньої фізичної форми, соціального статусу, дій у минулому / сьогоденні тощо.

При цьому, стиль маскулінності Анді з оповідання «Обрізання», як зазначалося вище, є дещо відмінним від стилю, притаманного представникам старшого покоління. Його можна описати як болісний — хлопець видається ввічливим, скромним та невпевненим. У його характеристиках найбільш відкрито оприявнюється залежність емоційного стану персонажів-чоловіків від думок оточення, позаяк головною рушійною силою всіх рішень Анді виступає його партнерка Сара, її друзі та родина.

Таким чином, означені характеристики дозволяють говорити про цілісну авторську концепцію маскулінності, що, набуваючи індивідуалізованих форм у кожному окремому тексті, водночас утворює стійкий наративний і психологічний каркас у межах збірки.

Характеристики персонажів-чоловіків (до яких першочергово відносимо протагоністів, проте додаємо і другорядних персонажів оповідань) як репрезентантів концепції кризи маскулінності було узагальнено за допомогою таблиці 1. У процесі аналізу мислимо використовувати типові ознаки чоловіка у процесі кризи маскулінності, виділені Т. Бурейчак, Т. Едвардсом та І. Коном [2].

Таблиця 1. Основні ознаки проявів кризи маскулінності в оповіданнях збірки «Liebesfluchten»

	Дівчинка з ящіркою	Зрада	Коханець	Солодкий горошок	Обрізання	Син	Жінка з бензоколонки
Страх перед конфліктом		+	+	+	+	+	+
Невдоволеність кар'єрою, страх втрати соціального статусу	+	+	+				+
Надмірна увага до віку, фізичного стану		+	+			+	+
Залежність від жінки у стосунках		+	+		+	+	+
Загальна пасивність у прийнятті рішень	+		+	+	+	+	+
Заперечення провини	+	+			+	+	
Образа на суспільство	+		+	+	+		+
Надмірна конкуренція з іншими чоловіками та амбітними жінками		+	+	+		+	
Схильність до самоприниження, депресивні епізоди	+		+	+	+	+	+
Почуття меншовартості			+		+	+	+
Жертовність					+	+	

Розподіл характеристик, у першу чергу, охоплює ряд психологічних особливостей, позаяк зміни соціально-культурного плану прослідковуються в оповіданнях лише почасти. З проявів кризи маскулінності на тлі соціально-політичних перетворень Європи наприкінці ХХ ст. та Німеччини доби Повороту слід виокремити схильність до аполітичності. При цьому персонажі-жінки нерідко перебирають на себе домінуючі соціальні ролі, а також відкрито висловлюють свої політичні переконання. Водночас у структурі родини спостерігається реверсія гендерних ролей: відсторонені жінки-кар'єристкі та чоловіки, що демонструють відкритий або прихований страх перед прийняттям рішень у власному житті та у житті родини, надаючи перевагу підлеглому становищу. Означена характерна риса видається особливо цікавою для аналізу з огляду на дисбаланс публічного та приватного. Під час інтеракцій із зовнішнім світом — друзями, колегами, рідними — персонажі-чоловіки відіграють роль маскуліного голови родини, натомість у приватних розмовах нерідко виступають у традиційно феміній ролі, як-от фігуранти оповідань «Обрізання», «Зрада», «Жінка з бензоколонки» та «Син».

7. Перспективи подальшого розвитку досліджень

Подальше дослідження процесів трансформації маскулінності передбачає розширення аналізу у двох основних напрямках. Насамперед заслуговує на увагу поглиблений аналіз взаємозв'язку між індивідуальними кризовими переживаннями персонажів і ширшими соціокультурними трансформаціями, характерними для німецького суспільства другої половини ХХ століття. Доцільним є також додаткове тлумачення стратегій розрізнення загальних кризових станів чоловіка, пов'язаних з його віковими трансформаціями, та ознак, притаманних чоловікові у стані кризи маскулінності. Частково такий розподіл виконаний Т. Бурейчак, що розмежовує поняття «чоловіка у кризі» та «кризи маскулінності», розподіл якої, попри це, у процесі дослідження не використовувався через недостатню чіткість окреслення характерних особливостей кожної з концепцій.

Необхідним є також зіставлення моделей маскулінності, представлених у прозі Шлінка, із аналогічними конструкціями в творчості інших німецькомовних авторів зазначеного періоду з метою виявлення типових тенденцій і національних особливостей репрезентації чоловіка як суб'єкта в приватному та суспільному житті. Окремий інтерес становить аналіз літературних стратегій вираження вразливості, самоіронії та внутрішньої амбівалентності чоловічих персонажів. У ширшому контексті літературознавчих студій перспективним залишається дослідження способів художньої рефлексії над змінами у концептуалізації гендерних ролей у європейській культурі кінця ХХ - початку ХХІ століть.

8. Висновки

Отже, попри відсутність уніфікованої термінології та комплексних досліджень, очевидно стає багатовимірність та амбівалентність проявів кризи маскулінності у сучасній літературній інтерпретації Бернгарда Шлінка.

Було встановлено, що збірка Бернгарда Шлінка «Liebesfluchten» є репрезентативним прикладом художнього осмислення феномену кризи маскулінності в німецькомовній літературі кінця ХХ — початку ХХІ століття. Проаналізовані оповідання демонструють багатовимірність процесів переосмислення чоловічої ідентичності під впливом загальноєвропейських соціокультурних трансформацій. Крізь призму складних психологічних портретів чоловічих персонажів автор досліджує такі ключові прояви кризи маскулінності, як страх перед конфліктом, страх втрати соціального престижу, страх старіння, емоційна залежність від жінки та болісне сприйняття власних емоцій та емоцій інших чоловіків, внутрішня амбівалентність, депресивні тенденції тощо.

Значну роль у розгортанні кризових процесів відіграє динаміка міжгендерних стосунків: частина жіночих персонажів творів децентралізують роль чоловіка у власному житті та особистісному й кар'єрному розвитку, а також нерідко постають каталізаторами внутрішніх змін самих персонажів-чоловіків. При цьому слід зазначити, що вплив жінок на протагоністів оповідань є обмеженим, адже ті, попри стрімкий соціально-культурний феміністичний зсув, все ще сприймають героїнь у ролі другорядних персонажів у своєму житті (як джерела естетичної або сексуальної насолоди).

Таким чином, означена збірка засвідчує потенціал художнього тексту як засобу рефлексії над трансформаціями гендерної ідентичності в контексті широких соціальних змін, а також підкреслює значення літератури у фіксації та інтерпретації кризових моментів у розвитку маскулінності.

Список літератури:

- 1) Connell, R. (2015). *Masculinities: The Field of Knowledge*. Brill Rodopi, 39–51. https://doi.org/10.1163/9789004299009_004
- 2) Бурейчак, Т. (2011). *Соціологія маскулінності: навчальний посібник*. Львів: Магнолія 2006, 142.
- 3) Чернов Ю. (2022). Аналіз провідних теоретичних моделей дослідження маскулінної ідентичності чоловіка. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського*, 33, 74-80. <https://doi.org/10.32838/2709-3093/2022.1/12>
- 4) Elahe Haschemi Yekani. (2011). *The privilege of crisis : narratives of masculinities in colonial and postcolonial literature, photography, and film*. Frankfurt am Main: Campus Verlag GmbH, 320.
- 5) Benson, J. (2013). *Männer und Muskeln. Über die soziale Konstruktion des männlichen Körperideals*. Düsseldorf, 198.
- 6) Колодій, М. (2014). "Криза маскулінності та чоловічих студій" у суспільних науках. Соціально-гуманітарні аспекти розвитку сучасного суспільства: матеріали Всеукраїнської наукової конференції викладачів, аспірантів, співробітників та студентів. Суми, 205-208.
- 7) Edwards, T. (2006). *Cultures of Masculinity*. Routledge, 192. <https://doi.org/10.4324/9780203005224>
- 8) Marquardt, R. (1999). *Geschlechterverhältnisse der Nachkriegszeit*. VS Verlag für Sozialwissenschaften, 21–25. https://doi.org/10.1007/978-3-322-93353-9_3
- 9) Stephenson, J (2011). *Women in Nazi Germany*. London, 232. <https://doi.org/10.4324/9781315838175>
- 10) Scholz, S. (2008). „Sozialistische Helden“. *Hegemoniale Männlichkeit in der DDR. Postsozialistische Männlichkeiten in einer globalisierten Welt*, Berlin: Lit Verlag, 11-35. <https://doi.org/10.25595/1962>.
- 11) Amlinger, C. (2022). Männer in der Krise: Der fragile Körperzustand der Spätmoderne in der konservativen Gegenwartsliteratur (Tellkamp, Strauß). *Internationales Archiv für Sozialgeschichte der deutschen Literatur*, 47(1), 9-35. <https://doi.org/10.1515/iasl-2022-0002>
- 12) Шмега, К. (2017). Дослідження маскулінності у літературознавстві: історія, термінологія, проблематика. *Південний архів. Філологічні науки*, 68. Київ. 149-153.
- 13) Bracher, M. (2015). *From Antisocial to Prosocial Manhood: Shakespeare's Rescripting of Masculinity in As You Like It. Configuring Masculinity in Theory and Literary Practice*, 58. Brill Rodopi, Boston, 95-127. https://doi.org/10.1163/9789004299009_007
- 14) Christine, A. (2007). *The Quest for a National Identity: Images of Germany in the Works of Bernhard Schlink*. *International Journal of the Humanities*, 5(7). 105-117. <https://doi.org/10.18848/1447-9508/CGP/v05i07/42155>
- 15) Lorenz, M. (2007). „Political Correctness“ als Phantasma: Zu Bernhard Schlinks „Die Beschneidung“. *Literarischer Antisemitismus nach Auschwitz*. Stuttgart: J.B. Metzler, 219-242. https://doi.org/10.1007/978-3-476-05224-7_15

- 16) Mueller, A. (2007). Forgiving the Jews for Auschwitz? Guilt and Gender In Bernhard Schlink's *Liebesfluchten*. *The German Quarterly*, 80. South Carolina, 511-533. <https://doi.org/10.1111/j.1756-1183.2007.tb00088.x>
- 17) Крістева Ю. Самі собі чужі (2005). Київ: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 264.
- 18) Schlink, B. (2000). *Liebesfluchten*. Zürich: Diogenes Verlag, 173. Available at: <https://arcrhive.org/details/liebesfluchteng0000schl/page/10/mode/2up>
- 19) Becker, P. (2000). Männer, Frauen und deutsche Identitäten - Bernhard Schlinks "Liebesfluchten". *Tagesspiegel*. Available at: <https://www.tagesspiegel.de/kultur/manner-frauen-und-deutsche-identitaeten-bernhard-schlinks-liebesfluchten-650605.html>

Transformed masculinity in contemporary society (based on the collection of short stories 'Flights of Love' by Bernhard Schlink)

Daria Havryliuk

Faculty of Philology, Department of Romance and Germanic Philology and Translation (German),
Petro Mohyla Black Sea National University, Mykolaiv, Ukraine
ORCID 0009-0008-6377-2047

Khrystyna Pavliuk

Faculty of Philology, Department of Romance and Germanic Philology and Translation (German),
Petro Mohyla Black Sea National University, Mykolaiv, Ukraine
ORCID 0000-0003-3640-3058

Abstract: The study is devoted to the psychological metamorphoses of male characters and the dynamics of intergender relations between characters of B. Schlink's collection of stories presented to the public under the name 'Flights of Love'. A brief analysis of the transformation of ideas about male identity in post-war Germany is provided as well, with the help of stories from the collection, which were in turn used as an ideological mirror to highlight European societal change.

The study examines the concept of 'crisis of masculinity' as a manifestation of the loss or reshaping of male identity in the context of the transformation of socio-cultural norms, identifies the key characteristics of its manifestation in the context of post-war Germany.

The study traces the ways of expression and the impact of the crisis on the formation of male images in the collection of Schlink's stories, as well as the role of periods of socio-economic crisis in gender discourse in the context of rethinking traditional ideas about men and women in society and, in particular, in German-language literature of the late twentieth and early twenty-first centuries.

The analysis of the 'Flights of Love' collection examines the psychological transformations of male characters in each of the works, their interpersonal and intergender relations, as well as internal conflicts related to the loss of social orientation, emotional vulnerability and the search for identity. The study provides a brief analysis of the female characters in analyzed stories as catalysts for the internal transformations of the male protagonists (overcoming or unsuccessfully compensating for their masculinity crises).

By combining the socio-cultural context with literary analysis, the study allows us to further our understanding of the nature of transformations of male identity in German-language prose of the late twentieth and early twenty-first centuries, as well as to outline the prospects for further study of the phenomenon within the framework of German studies, gender studies and literary hermeneutics.

Keywords: masculinity, gender, crisis of masculinity, literature of German-speaking countries, intergender relations, gender socialisation.